

УДК 342.92(477)

О.М. КАПЛЯ,

канд. юрид. наук, ст. наук. співр.,
Міжрегіональна академія управління персоналом

РОЗУМНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Ключові слова: розумність, принципи, адміністративне судочинство, строки, Європейський суд з прав людини

В основі будь-якої форми існування людства лежить розумна політика взаємовідносин. Право пронизане багатьма категоріями, що розкривають це поняття. Разом із тим, не враховуючи правильного розуміння цієї категорії, неможливо зрозуміти саме право.

У всі часи розумність розглядалась, як одна із чеснот людини поряд із справедливістю, розважливістю та мужністю.

Розумність є найдорожчим скарбом людства, забезпечувала його сталий розвиток. Так, цар Соломон просив у Бога розумності, для того, щоб бути здатним управляти своїм народом (Царство 3:9) [1]. Апостол Петро також звертав увагу на принцип розумності в процесі врегулювання суперечностей між братами (До Коринтян, розділ 6) [2].

Найбільш виражену інтеграцію в правову систему принцип розумності набув у англо-американській системі права, де значно поширена ідея про розумність позитивного права. На основі відповідних тверджень було сформовано поняття «верховенство розуму» (rule of reason). Згідно відповідної категорії вирішувалось багато справ, що на відміну від сучасної процесуальної практики, яка посиляється на лише нормативні норми, була в основі прийняття судових рішень. Відповідними дослідженнями займався С. Шевчук, який виділяв у своїх працях цю тенденцію [3]. Концепцію правотворчої діяльності можна пояснити необхідністю дотримання фундаментальних обов'язків суддів щодо розумного розгляду справи, оскільки нерозумний варіант розгляду може бути представлений, як незаконний. Принцип розумності має бути

втілений не лише в механізм судового рішення, але й у судовий процес.

Окремі аспекти проблеми принципів адміністративного судочинства досліджуються в різних наукових працях. Серед їх авторів: В.О. Боняк, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, А.П. Заєць, В.К. Колпаков, А.М. Колодій, О.В. Негодченко, П.В. Макушев, Н.М. Оніщенко та ін. Однак, питання реалізації положень, пов'язаних із принципом розумності адміністративного судочинства вимагає подальшого наукового дослідження. Тому метою статті є розкриття принципу розумності та виявлення особливостей його реалізації в адміністративному судочинстві.

З погляду на завдання суду, які визначені ст.2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суди, здійснюючи правосуддя, мають забезпечити кожному право на справедливий суд [4], забезпечити права та свободи людини. Це гарантує Конституція України та закони України, а також міжнародні договори, згода на виконання яких затверджена Верховною Радою України.

Основний Закон України містить перелік засад, за якими здійснюється судочинство: верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу; забезпечення оскаржень судових рішень; обов'язковість рішень суду.

Проте, представлені засади не єдині в судочинстві. Так, згідно ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, впроваджено окрему засаду. Вона характеризується як розгляд справи в судах у розумні строки [5]. Дослідження звернень до Європейського Суду з прав людини з приводу невиконання цієї вимоги провела О. Жуковська. Результати вказують на значну кількість звернень громадян [6]. Враховуючи практичні аспекти Європейського суду з прав людини, строк, про який йде мова, охоплює все провадження. Початком підрахунку відповідного строку вважається строк звернення до суду. На відміну від адміністративних, у криміна-

льних справах розумний строк починається з моменту винесення обвинувачення. Є приклади щодо практичної реалізації цього положення в Європейському судочинстві. Відповідно до ст.6 Конвенції з прав людини, це може статися до судового розгляду, тобто на момент затримання.

З філософської точки зору, розум представляє собою категорію, яка означає абсолютний початок, який лежить в основі сутності людини та виявляє себе у формах пізнання, організації і виробництва. Тому він є певним еталоном, який є ключовим елементом у різних сферах діяльності людини.

А.П. Алексеев у своїх працях наголошує на певному різноманітті проявів розуму. Так, завдяки розуму, людина набуває можливості використовувати творчий потенціал та відтворювати себе, як цілісну істоту [7, с.45].

Своєрідний культ розуму дістав широкого прояву в період епохи Просвітництва, коли людину наділяли здатністю пізнання світу. Природним є те, що головним інструментом завжди виступав людський розум. Однак це явище сягає своїм корінням ще глибше. Ще з давньогрецьких часів виникла раціоналістична традиція – філософський напрям, який визнавав розум основою пізнання та поведінки людей та був джерелом усіх життєвих спрямувань тогочасних представників громадянського суспільства.

Відповідний раціоналізм був започаткований ще за часів Сократа, який вважав, що основною метою людини є шлях до самопізнання. А механізми реалізації цього шляху він вбачав у раціональному мисленні [8, с.367].

Юридична наука розглядає розум, як життя права, про це неодноразово заявляв Д. Квашук [9].

Р. Давид, дослідник правових систем сучасності, зазначає, що принцип розумності особливого значення набув у англо-американській правовій системі. А правове середовище даних країн фактично відіграє лише допоміжну роль [10], оскільки система англійського загального права пронизана ідеями про розумність права. В основі такої ідеології лежить принцип, який часто ототожнюється з верховенством права, проте

англійська правова система його визначила, як «верховенство розуму» або «принцип здорового глузду». Тому практична реалізація принципу розумності обумовлена здійсненням судочинства з урахуванням розумного розсуду. Позиція юридичної спільноти Англії зводиться до такої думки: «Нерозумне судове рішення має бути визнане, як незаконне». При цьому мається на увазі не лише результат справи, а й процес також. Цікавим є приклад, наведений дослідником А. Бараком. Науковець наводить приклад з підкиданням монети. Якщо підкидання монети може призвести до необхідного результату, то цей процес ніяк не можна вважати розумним [11].

Система загального права розкриває поняття «розум» з декількох позицій.

З одного боку, воно характеризується як сутність загального права, а з іншого, як певний розумний засіб. Розум розглядається не як невизначене почуття справедливості конкретних індивідуумів, а розум у тому вигляді, як його розуміють судді, які мають піклуватися, перш за все, за правову систему. Цей беззаперечний факт був виділений дослідником М. Марченком та повністю підтримується автором [12]. З цього випливає, що механізм застосування принципу розумності має бути реалізований у тому випадку, коли існують серйозні прогалини в законодавстві. З іншого боку, незважаючи на ефективне законодавство, судді повинні мати здоровий глузд. Наприклад, вирішуючи справи про розлучення, визначити, чи розумно вимагати від одного з представників подружжя терпіти поведінку іншого. Тому саме розум може визначити одноманітні обставини у правах та на їх основі визначити розумне правове рішення, що ґрунтується на принципах раціоналізму, законності та верховенства права. Правознавець Д. Ллойд вбачає в таких одноманітних рішеннях формування певної системи справедливого вирішення справ в нестандартних ситуаціях. Його думка вказує на необхідність набуття практичного досвіду, який може бути застосований в аналогічних справах. В результаті систематичного виникнення таких справ, поступово виробляються раціональні рішення, що згодом зможуть застосовуватися

без будь-якого обмеження справедливості [13]. Більше того, розумність може розглядатися, як критерій оцінювання судової поведінки суб'єктів вправа. Так, оцінюючи розумність дій суб'єктів владних повноважень, англійські суди застосовували стандарт Венсбері. Його основна роль полягала в тому, щоб сформулювати критерії розумності. Таким критерієм був стан розумності виконання судового рішення. Відповідно до даного стандарту, рішення адміністративного органу, прийняте в межах його повноважень, може бути скасоване у тому випадку, якщо воно є настільки нерозумним, що жоден інший адміністративний орган, діючи розумно, не зміг би його прийняти. Особливості відповідного стандарту вивчав дослідник С. Шевчук, який наголосив на ефективності даного принципу та необхідності його втілення у вітчизняне законодавство [14, с.234]. На відміну від англо-американської правової системи, в романо-германську модель принцип розумності був втілений у самому праві. Країни, що мали приналежність до відповідної правової системи, насамперед були продуктом законодавства, де норми права мають загальний характер. Тому розум завжди шукався у процесі застосування правових норм та відігравав більш важливу роль у тлумаченні закону, ніж у тому, щоб добудувати право.

Так, принцип розумності об'єднує дві основні правові системи – англо-саксонську та романо-германську. З цього можна зробити висновок, що між точністю англійців та логікою французів існує золота середина, яка узагальнює їх та ставить у відповідність до норм справедливого правосуддя. Ця золота середина і є тим правовим фундаментом, що ми називаємо розумом.

Важко навіть увити, як без розумності відшукати дійсний механізм аналізу будь-якої норми права, наділеної ознакою абстрактності, що стосується конкретного життєвого випадку.

Р. Циппеліус наголошує на необхідності втілення розумності в правову сферу не лише в контексті принципу розумності, а й на його основі створити перебудову самого права. Це стосується не лише правозастосування, але й процесуальних аспектів. Так, тлумачення права має відповідати вимогам розумності і

якщо ця діяльність не засновується на розумності, говорити про ефективність її здійснення досить важко [15]. Таким чином, якщо говорити про тлумачення права, як про діяльність, що здійснюється розумною особою, то відповідне тлумачення робить суб'єкт права більш ефективним.

Г. Радбрух у своїх працях характеризує розумність, як правовий інструмент, що відіграє вирішальну роль у вирішенні суперечки [16].

Серед багатьох представників права існує думка, що принцип розумності має певні критерії, які на перший погляд зрозумілі, проте їх застосування в правовій системі становить певні труднощі в сучасних умовах.

Так, Я.Г. Єсипович виділив необхідність дотримання певних положень для забезпечення принципу розумності:

- принцип розумності при вирішенні справи не повинен суперечити здоровому глузду;
- будь-яка норма закону має відповідати не лише принципу розумності, але й принципу справедливості;
- касаційний суд повинен роз'яснювати закони як законодавець, враховуючи мету і наслідки, які припускав законодавець при його виданні;
- тлумачення законів має охоплювати повний зміст закону [17, с.103].

Відповідні критерії представлені в одному з принципів природного права, де принцип розумності втілений в таку формулу: норма позитивного права не є чинною, якщо вона не чітко сформульована та містить суперечності з іншими нормами, або ж її вимоги неможливо дотримати.

Слід звернути увагу на те, що критерії принципу розумності – це поняття суб'єктивні, в першу чергу вони залежать від самої справи. Досліджуючи Європейське законодавство, слід зазначити, що Європейська комісія з прав людини і Європейський суд з прав людини включають в себе наступні критерії оцінювання принципу розумності:

- складність справи;
- підхід суддів до її розгляду;
- особливі обставини, які можуть виправдати продовження процесу розгляду відповідної справи [18].

Але Європейський суд з прав людини не визначив час або період, що вважається необхідним та справедливим для розгляду справ, адже це залежить від її складності та поведінки учасників процесу. Основа судочинства має бути побудована на справедливості, чесності та демократичних цінностях і також дотримання оптимального часу для вирішення справи. З цього випливає, що принцип розумності має реалізовувати функцію справедливості, що в цілому робить їх спорідненими та дає можливість розуміти таке поєднання, як елементи певної системи.

Відповідні критерії знайшли своє відображення в багатьох рішеннях Європейського суду з прав людини [19]. Попри значну кількість рішень, пов'язаних з дотриманням принципу розумності, є ще дуже важливий фактор з практики Європейського суду з прав людини – це позиція щодо співвідношення між тривалістю розгляду справи та позицією заявника, адже саме заявник має бути зацікавлений у швидкому вирішенні своєї справи.

У законодавстві України принцип розумності знайшов своє відображення у ч.1 ст.122 КАСУ, де вказано, що адміністративна справа має бути розглянута і вирішена протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у ній, якщо інше не встановлено КАС [20]. Визначення самого терміну представлено в п.11 ч.1 ст.3 КАСУ, як «розумний строк». Так, наведені норми законодавства вказують на те, що на національному рівні законодавцем передбачено дотримання норм Конвенції з прав людини, направленої на забезпечення проведення судочинства в межах розумного строку. В.П. Паліюк серед них виділив деякі особливості. Так, наприклад, Європейська Конвенція з прав людини має ряд характерних особливостей, які полягають в тому, що положення включають в себе багато оціночних понять, а інколи містять в собі певні абстракції [21, с.8]. На нашу думку, найбільш оптимально вони розкриваються у рішеннях Європейського Суду. Крім того, відповідні рішення мають обов'язковий характер не тільки для учасників певного процесу, а й для всіх держав, які ратифікували цю Конвенцію.

Варті уваги також запобіжники порушення принципу розумності, до яких можна віднести і «розумні строки проведення судочинства».

Так, відповідно до ст.122 КАСУ, строки розгляду адміністративної справи мають бути встановлені протягом розумного строку, але не більше двох місяців з моменту відкриття провадження. Але, враховуючи положення ч.3 ст.107 КАСУ, питання відкриття провадження в адміністративній справі суддя має вирішувати не пізніше наступного дня після надходження позовної заяви до адміністративного суду або по закінченню строку, який встановлено з метою усунення недоліків позовної заяви та в тому випадку, коли позовна заява залишається без руху.

Незважаючи на можливі механізми протидії порушення розумних строків проведення судочинства, що закріплені на нормативно-правовому рівні, вони часто порушуються адміністративними судами. Існує безліч прикладів такого порушення [22, с.390].

Є випадки, коли термін розгляду справи вкрай важливий для здоров'я людини. Це справи, пов'язані зі станом здоров'я заявника, або питанням опіки над дітьми та ін.

Європейський суд висунув свою позицію щодо розумності термінів розгляду справи. Так, відповідна позиція, що уособлена в нормативно-правових документах Європейського суду з прав людини, зумовила необхідність створити у національному законодавстві певні правові інструменти, які дозволяють заявнику оскаржити тривалість провадження у справі та пришвидшити її розгляд.

Вже багато Європейських країн розпочали процес формування механізмів захисту права осіб від надмірної тривалості розгляду справ у судах. Мета такого захисту – приведення законодавства у відповідність до вимог Конвенції. Прикладом такої політики є рішення Європейського суду у справі «Кудла проти Польщі» [23]. Так, Європейський Суд з прав людини зазначив, що п.1 ст.6 Європейської комісії з прав людини виключає можливість окремого дослідження питання щодо порушення термінів розгляду справи, оскільки є небезпека порушення принципу верховенства права. У справі «Кудла проти Польщі» ЄСПЛ

визначив і порушення п.1 ст.6 та ст.13 Конвенції і тим самим зробив виняток для справ, які пов'язані із досить значним строком розгляду справи. Так, ЄСПЛ зробив наголос на необхідності створення в національних системах судочинства ефективних механізмів захисту правосуддя у розумні строки. Тут можна зазначити, що ЄСПЛ вказує на засоби захисту права на справедливий суд у розумні строки, які повинні відповідати стандартам вимог судочинства, що зазначені в ст.13 Конвенції.

Під час розгляду адміністративних справ, строк прийняття рішень має бути сформований в залежності від складності справа, також з урахуванням принципу змагальності сторін, оскільки саме він визначає поведінку сторін та їх потреби у процесі.

Деякі пункти положень КАСУ передбачають спрощений початок судового розгляду (підготовче провадження), і водночас можливість проведення судового розгляду (в окремих випадках) без засідань (в порядку письмового провадження). Але адміністративна юстиція мала б відповідати Європейським стандартам та забезпечувати дотримання розумних строків проведення справи не частково, а повністю. Хоча, попри всі недоліки, слід зауважити, що КАСУ поступово наближається до європейських стандартів. Ст.122 КАСУ включає в себе правило розгляду справи у розумний строк та містить термін «розумний строк». Так, формується механізм втілення принципу розумності, що уособлює в собі розумний строк, який стає гнучкішим та застосовується для кожного окремого випадку окремо. Все це спонукає до висновку, що адміністративна справа має бути розглянута якомога швидше, не чекаючи закінчення граничного строку, який відповідає вимогам Конвенції.

Отже, підводячи підсумок дослідження принципу розумності, можна виділити такі особливості його втілення в адміністративному процесі:

1. Європейський досвід вказує на перевагу принципу розумності над принципом законності та в результаті навіть сформувався філософський підхід до проблем співвідношення цих принципів, що знайшов своє втілення у вислові: «Розумно, значить законно».

2. Існують критерії оцінювання принципу розумності. До основних, в тому числі визначених ЄСПЛ, можна віднести:

- складність справи;
- поведінка самого заявника;
- поведінка представників суду;
- важливість справи для заявника.

3. КАС передбачає дотримання принципу розумності, зокрема ч.1 ст.122, де вказано на необхідності розгляду та вирішення справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження.

4. В реальних умовах є гостра потреба у впровадженні Європейських правових норм для оптимізації вітчизняного законодавства у сфері дотримання принципу розумності при вирішенні адміністративних справа, оскільки існує безліч можливостей затягування процесу як з ініціативи суду, так і інших учасників процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библия онлайн 3 книга Царств, глава 3, стих 9. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/rus/11/03/> (дата звернення: 25.09.2016).
2. Библия онлайн Первое послание к Коринфянам, глава 6, стих 5. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/rus/53/06/> (дата звернення: 25.09.2016).
3. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 68 с.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402–VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року) URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004 (дата звернення: 27.09.2016).
6. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. Київ, 2004. 217 с.
7. Краткий философский словарь / под ред. А. П. Алексеева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2002. С. 314–315.

8. Асмус В. Ф. Античная философия. Москва : Высш. шк., 1998. 400 с.
9. Квашук Д. М. Організаційні заходи з інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств з використанням технічних засобів обробки інформації // Університетські наукові записки. 2017. № 1. С. 232–243.
10. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности /пер. с фр. В. А. Туманова. Москва : Междунар. отношения, 1999. С. 264–265.
11. Барак А. Судейское усмотрение: пер. с англ. Москва : НОРМА, 1999. С. 151, 307.
12. Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие. Москва: ТК Велби, Проспект, 2005. С. 609–610.
13. Ллойд Д. Идея права: репрессивное зло или социальная необходимость? / пер. с англ. Ю. М. Юмашева, М. А. Юмашевой. Москва : Юнона, 2002. 70 с.
14. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
15. Циппеліус Р. Юридична методологія / пер., адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнути. Київ : Реферат, 2004. 129 с.
16. Радбрух Г. Філософія права / пер. з нім. Є. Причепія, В. Приходько. Київ : ТанDEM, 2006. 32 с.
17. Есипович Я. Г. О толковании законов // Журнал Министерства юстиции. 1894. № 2. С. 103–106.
18. Європейський суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення / Міністерство юстиції України. Київ : Ін Юре, 2000. 16 с.
19. Цимерман і Штейнер проти Швейцарії («Zimmerman and Steiner v. Switzerland») URL: <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2> (дата звернення: 27.09.2016).
20. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст.446). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 27.09.2016).
21. Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Київ : Фенікс, 2004. 264 с.
22. Морозов Є. Процесуальні строки розгляду судової справи: межі розумного. URL: <http://blog.liga.net/user/emorozov/article/26068.aspx> (дата звернення: 28.09.2016).
23. «Kudla v. Poland», 26 October 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58920> (дата звернення: 29.09.2016).

Капля О. М. Розумність як принцип адміністративного судочинства України // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 3. С. 72–77. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_14.pdf

Проаналізовано процесуальний принцип розумності з точки зору його дії в системі засад адміністративного судочинства України. Визначено проблемні аспекти розуміння цього поняття, його змістовне навантаження. Розкрито форми реалізації принципу розумності та зазначено його особливе місце серед принципів судочинства.

Капля А.Н. Разумность как принцип административного судопроизводства Украины

Проанализирован процессуальный принцип разумности с точки зрения его действия в системе принципов административного судопроизводства Украины. Определены проблемные аспекты понимания этого понятия, его смысловая нагрузка. Раскрыты формы реализации принципа разумности и указано его особое место среди принципов судопроизводства.

Kaplya A.N. Reasonableness as a Principle of Administrative Legal Proceedings of Ukraine

The procedural principle of reasonableness from the point of view of its operation in the system of principles of administrative legal procedure of Ukraine is analyzed. The problem aspects of understanding this concept, its semantic load, are determined. The forms of realization of the principle of rationality are disclosed and its special place among the principles of judicial procedure.